

Historische Praktijk I: Klassieke Oudheid

Lesgevers en begeleiders

- Dr. Thierry Oppeneer (titularis) – Thierry.Oppeneer@UGent.be
- Prof. dr. Arjan Zuiderhoek (medelesgever) – AndriesJohan.Zuiderhoek@UGent.be
- Dra. Marijke Kooijman (medewerker) – Marijke.Kooijman@UGent.be
- Drs. Matthijs Zoeter (medewerker) – Matthijs.Zoeter@UGent.be

In deze les...

- Overzicht algemene structuur + taken en opdrachten
- Inleiding op het centrale thema: 'de antieke stad'

HP I: De essentie

Het DOEL van deze cursus is om je vertrouwd te maken met de **bronnen**, **instrumenten** en **werkwijze** van historici gespecialiseerd in de studie van de Griekse en Romeinse Oudheid.

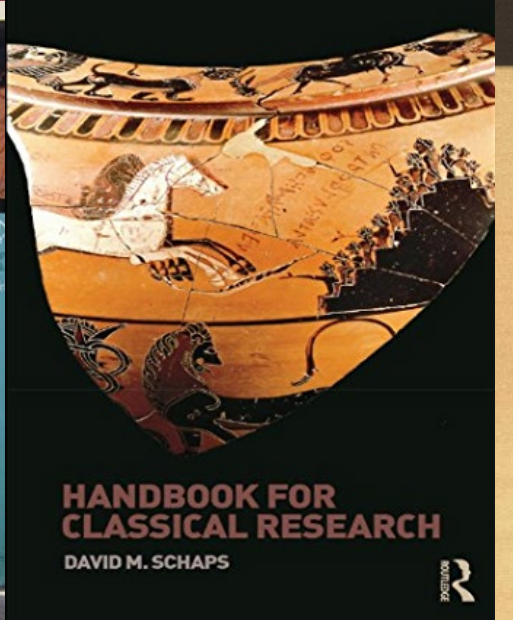
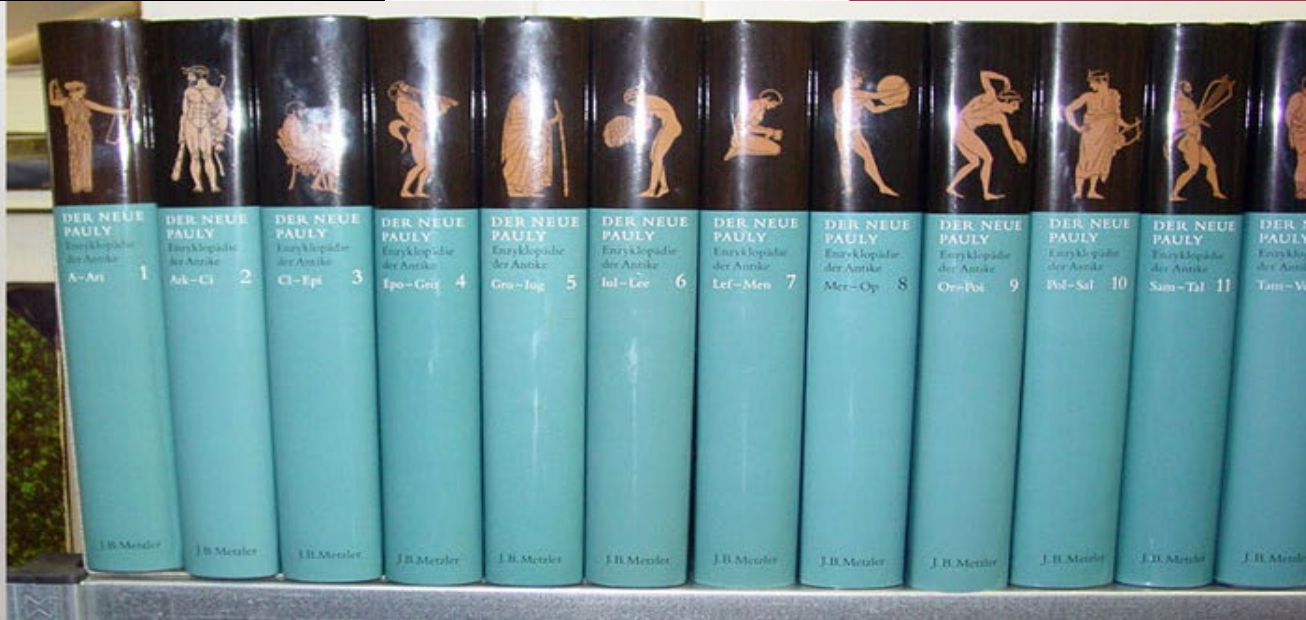
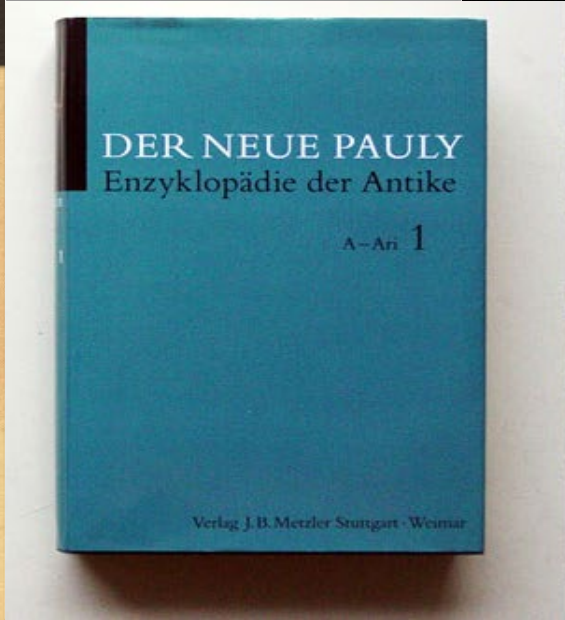
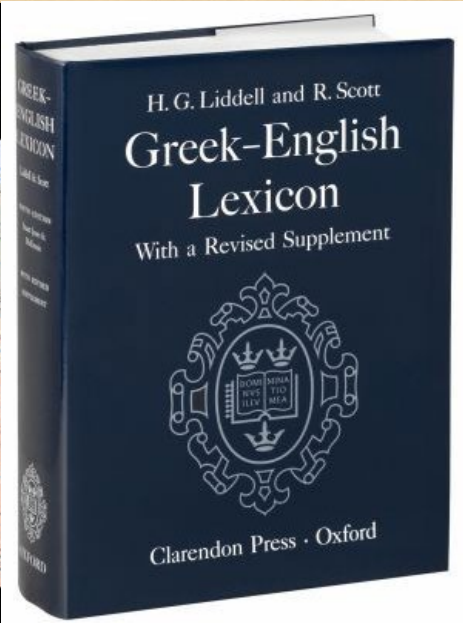
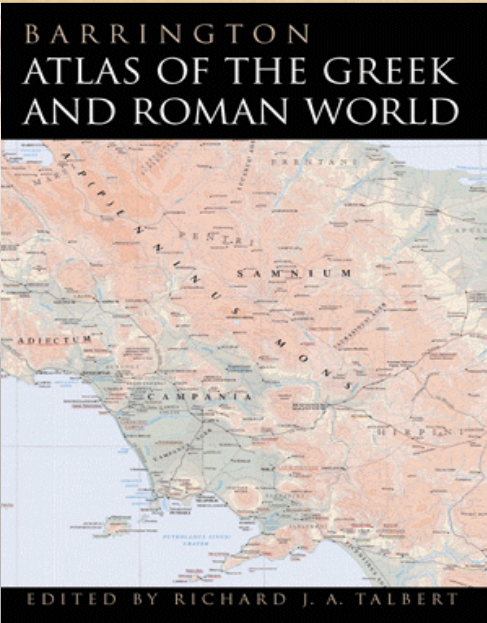
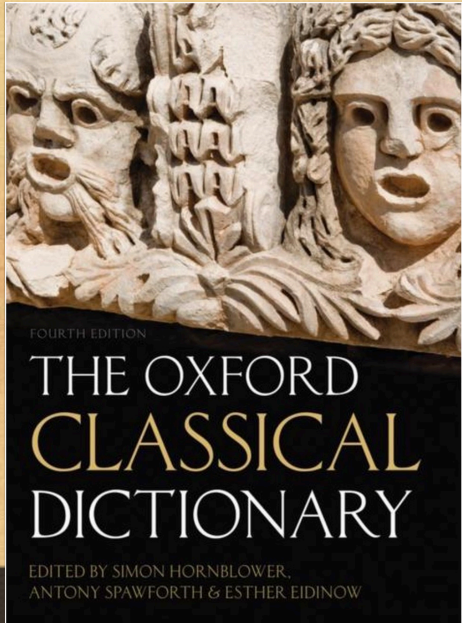
Door MIDDEL van **lessen** en aan deze lessen gerelateerde **oefeningen** leer je...

- ... hoe je een waardevolle **probleemstelling** op kunt stellen;
- ... hoe je de geschikte **gedrukte en digitale hulpmiddelen** voor je onderzoek kunt selecteren en gebruiken;
- ... hoe je moet omgaan met de diverse soorten primaire **bronnen** voor de geschiedenis van de Klassieke Oudheid;
- ... om kritisch te reflecteren op debatten in de historische **vakliteratuur**.

HP I: De essentie

Kennismaking met bronnen, instrumenten en werkwijze van (oud)historici

- **Hulpmiddelen:** waar vind ik wetenschappelijke informatie en vakliteratuur?

HP I: De essentie

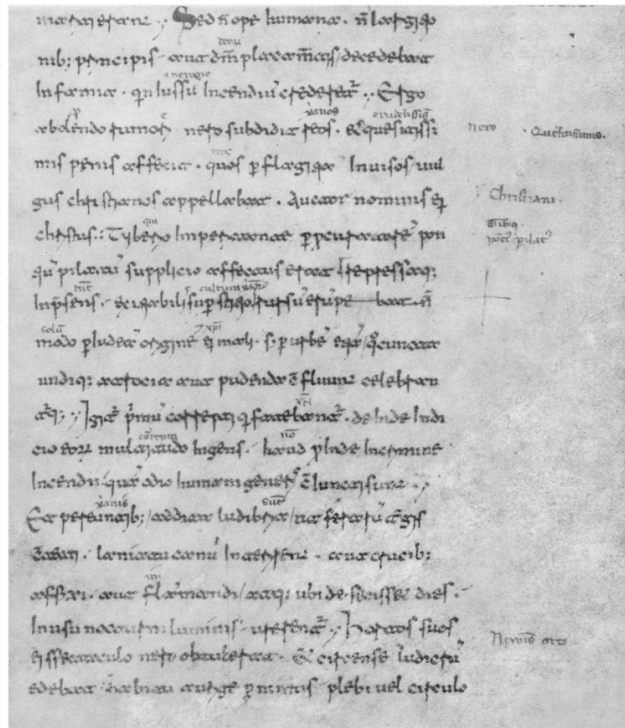
Kennismaking met bronnen, instrumenten en werkwijze van (oud)historici

- **Hulpmiddelen:** waar vind ik wetenschappelijke informatie en vakliteratuur?
- **Probleemstelling en onderzoeksvragen:** de basis van/voor het onderzoek
- **Bronnen** van de oudheid: types, eigenschappen + hoe ermee omgaan

LET OP!

- Een **bron** is een tekst of artefact **UIT HET VERLEDEN**, in ons geval de Klassieke Oudheid (veelgebruikte term: primaire bronnen);
- **Boeken en artikelen** van moderne historici **OVER** het verleden (in ons geval, de Klassieke Oudheid) zijn **GEEN bronnen!!** We spreken over vakliteratuur of secundaire literatuur.

Bronnen

Manuscript: Tacitus *Annales* 15.44
 (Biblioteca Medicea Laurenziana,
 Firenze, folio 38r)

Grafschrift van
 Fortunata: *CIL* 3 1854

Gladiatorengraffito (Pompeii)

M. ATTILIVS 131

L. RAECIVS FELIX

XIIIX II

HP I: De essentie

Kennismaking met bronnen, instrumenten en werkwijze van (oud)historici

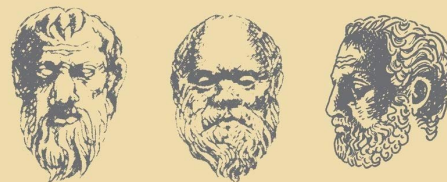
- **Hulpmiddelen:** waar vind ik wetenschappelijke informatie en vakliteratuur?
- **Probleemstelling en onderzoeksvragen:** de basis van/voor het onderzoek
- **Bronnen** van de oudheid: types, eigenschappen + hoe ermee omgaan
- **Vakliteratuur:** kritische reflectie op debatten onder historici

Vakliteratuur

= Boeken, bijdrages aan verzamelbundels en artikelen van vakspecialisten

Te herkennen aan:

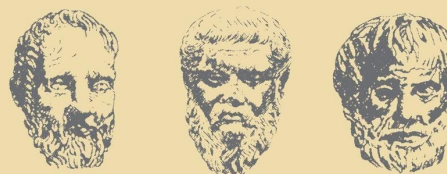
- ... verwijzingen naar bronnen en andere vakliteratuur
- ... kritisch apparaat (= voetnoten en bibliografie)

J O S I A H O B E R

POLITICAL DISSENT IN
DEMOCRATIC ATHENS

Intellectual Critics of Popular Rule

LA CONDITION SOCIALE DES AFFRANCHIS PRIVÉS AU 1er SIÈCLE APRÈS J.-C.

Andrzej LOS

J. H. D'Arms a écrit, il y a une dizaine d'années, que les grands affranchis, dans les hiérarchies municipales, étaient plutôt à côté de l'aristocratie romaine qu'au-dessous d'elle. Selon lui, la structure sociale du monde romain se présentait davantage comme un « continuum » que comme une « hiérarchie »¹. La thèse du chercheur américain n'a pas fait long feu. J. H. D'Arms a pourtant eu le mérite indubitable d'essayer de renouveler les recherches sur les affranchis romains. Le milieu des anciens esclaves, comme celui des ingénus, était fort hiérarchisé. On peut les représenter graphiquement sous forme de deux pyramides, dont les sommets sont occupés par les élites. Si l'on essayait de dessiner l'axe vertical de la hiérarchie sociale et de situer nos deux pyramides sur celui-ci, tout le monde admettrait que la figure représentant les hommes de naissance libre doit se situer à un niveau considérablement plus élevé que celle qui représente les affranchis. Mais il serait beaucoup plus difficile de déterminer à quel niveau de la première pyramide on doit placer le sommet de la seconde. On pourrait dire, en simplifiant, que tout le problème de la condition sociale des affranchis trouverait sa solution dans la réponse à cette question.

Le milieu de Trimalcion : mythe et réalité

La place du citoyen romain dans la société dépendait de la *dignitas*. Celle-ci était déterminée par trois facteurs : l'origine familiale et géogra-

* J'exprime ici ma reconnaissance à Jean Andrieu qui, depuis quelques années, a l'indulgence de témoigner de l'intérêt pour mes recherches sur les affranchis, et m'a encouragé à écrire cet article. Je tiens à remercier aussi MM. T. Kotala et J. Kolendo pour leurs précieuses suggestions. Les erreurs et les fautes qui subsistent ne relèvent bien entendu que de l'auteur.

1. J. H. D'ARMS, 1981, p. 148.

2. Voir par exemple la critique de J. ANDRIEU, 1985, p. 375 ss.

HP I: De essentie

- Kennismaking met bronnen, instrumenten en werkwijze van (oud)historici
 - **Hulpmiddelen:** waar vind ik wetenschappelijke informatie en vakliteratuur?
 - **Probleemstelling en onderzoeksvragen:** de basis van/voor het onderzoek
 - **Bronnen** van de oudheid: types, eigenschappen + hoe ermee omgaan
 - **Vakliteratuur:** kritische reflectie op debatten onder historici
- Nauwe band met inzichten/vaardigheden ontwikkeld in cursus IHO
- Praktisch van aard: hoorcolleges + oefeningen en feedback
- Geen kennis van Latijn of Grieks vereist

Semester 1: Structuur

Inleidend theoretisch hoorcollege

Bijhorende opdracht (voorstel)

Feedback op voorstel

Definitieve versie

- Hulpmiddelen
- Probleemstelling en onderzoeksvraag
- Bronnen
- Historisch debat

- Bibliografie opstellen + begeleide pc-taak
- Probleemstelling uitwerken
- Kritische beschouwing op zelfgekozen bronnen
- Taak vakliteratuur

- “werkcolleges” en “oefenlessen”

Alle taken en je paper maak je rond een sub-thema van het algemeen thema ‘de antieke stad’

- Werkwijze: je kiest één sub-thema uit **een lijst van 68 op Ufora**, waarrond je de vier oefeningen maakt en je paper schrijft;
- Eerst komt, eerst maalt! Inschrijven via “Groepen” op Ufora;
- Maak je niet te druk over deze keuze: brede sub-thema’s, veel speelruimte om binnen sub-thema eigen interesse te volgen (in overleg)...
- Bovendien gaat het in deze cursus vooral om *leren onderzoek te doen*, minder om de inhoud...
- En... je echt verdiepen in een onderwerp leidt *altijd* tot interesse!

Semester 1: Taken

A. Taken Hulpmiddelen (na hoorcollege Hulpmiddelen):

1) Oefening: bibliografie opstellen

- 5 artikels + 3 boeken over je thema (minstens 3 niet-Engelstalige werken)
- consequent verwijzen! (zie cursus IHO!)
- concrete relevantie voor thema beargumenteren
- zoekstrategie beschrijven

2) PC-Oefening: digitale hulpmiddelen

Semester 1: Taken

B. Taak Probleemstelling (na hoorcollege Probleemstelling), in **drie** stappen:

- 1) oefenversie Probleemstelling opstellen (m.b.t. je gekozen thema) + opsturen 1 week voor werkcollege Probleemstelling
- 2) werkcollege Probleemstelling: interactieve oefening op basis van de inzendingen (= feedback op de ingediende oefenversies)
- 3) finale versie Probleemstelling: 1 week na werkcollege Probleemstelling

Semester 1: Taken

C. Taak Bronnen (na hoorcollege Bronnen):

Wat? beschrijving 3 verschillende bronnen, 3 verschillende brontypes (m.b.t. je thema)
– ca. 1 A4 per bron

Aanpak?: zie colleges Bronnen & Hulpmiddelen + 3 artikels op Ufora (Reader)

Concreet: - Indienen oefenversie
 - Participatie feedback-werkcollege
 - Deadline definitieve versie

Voeg aan definitieve versie scans/kopieën/screenshots van de bronnen(passages) toe
(d.w.z. van de bron zoals weergegeven in de door jou gebruikte editie)

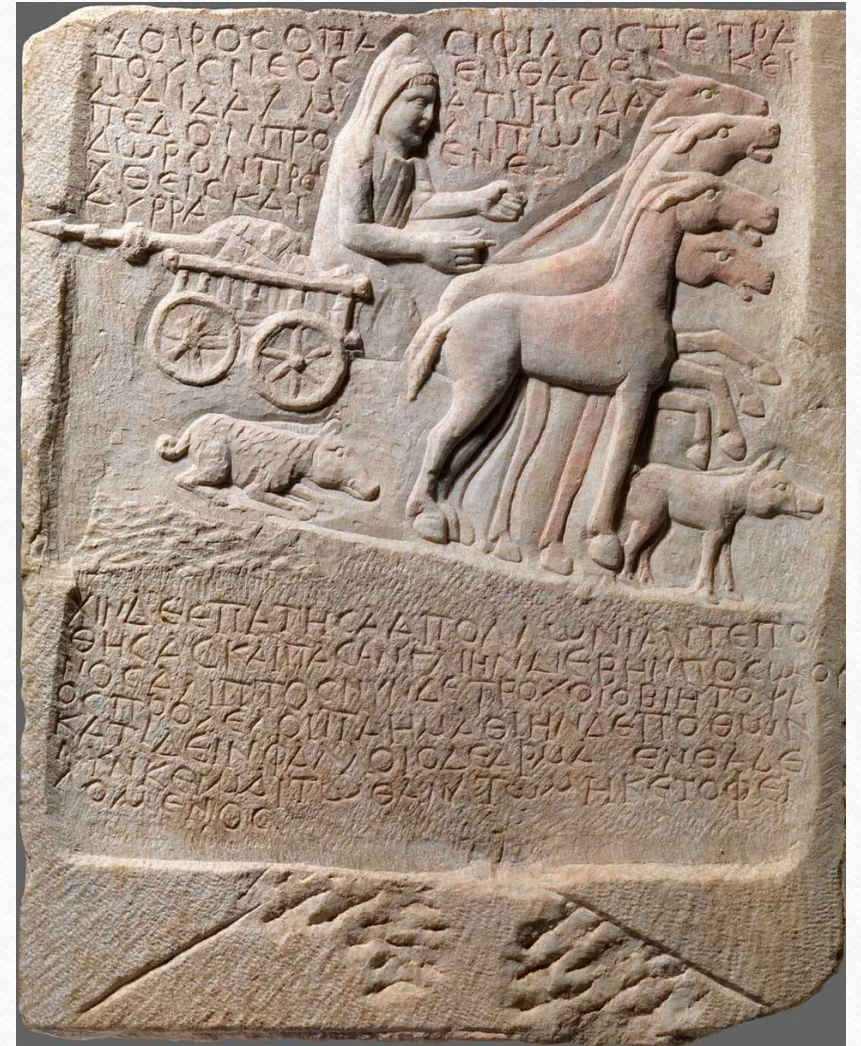
- **Brontypes**: antieke schrijvers, munten, inscripties, archeologie, papyri...

SEG 25.711 = wetenschap. editie (*Supplementum Epigraphicum Graecum*)

χοῖρος ὁ πᾶσι φίλος,
τετράπους νέος,
ἐνθάδε κεῖμαι
Δαλματίας δάπεδον
προλιπῶν
δῶρον προσενεχθείς
καὶ Δυρράχιν δὲ ἐπάτησα
Ἄπολλωνίαν τε ποθήσας
καὶ πᾶσαν γαίην διέβην
ποσὶ μῶνος ἄλιπτος
νῦν δὲ τροχοῖο βίη
τὸ φᾶος προλέλοιπα
Ἡμαθίην δὲ ποθῶν
κατιδεῖν φαλλοῖο δὲ ἄρμα
ἐνθάδε νῦν κεῖμαι
τῷ θανάτῳ μηκέτ'
ὀφειλόμενος

A pig, friend to everybody
a four-footed youngster
here I lie, having left
behind the land of Dalmatia,
offered as a gift,
and Dyrrachion I trod
and Apollonia, yearning
and all the earth I crossed
on foot alone unscathed.
But by the force of a wheel
I have now lost the light,
longing to see Emathia
and the chariot of Phallos
Here now I lie, owing
nothing to death anymore

I. Aphrodisias 2007 8.210 = wetenschappelijke editie door Reynolds, Roueché en Bodard

Διὶ Φιλίῳ καὶ Ὁμονοίαι κα[ῖ]
θεᾷ Ῥώμη οἱ δῆμοι οἳ τε [v.]
Παρασέων καὶ Ἀφροδι[ῖ]-
έων καὶ ὁ Κιβυρατῶν καὶ ὁ Τα-
βηνῶν ποιησάμενοι καὶ ὄρκι[α]
καθ' ἱερῶν νεοκαύτων καὶ σφ[ά]-
[για] ὑπὲρ τῆς πρὸς ἀλλήλους φ[ύσ]-
[ει] συμμαχίας καὶ ὁμονοίας
[αἰ]ωνίου καὶ ἀδελφότητος κα[ῖ]
[ύ]πὲρ τοῦ μηθὲν ὑ<π>εναντίον
[π]ράξιν μήτε Ῥωμαίοις μήτε[ε]
αὐτοῖς καὶ μήτε τινὰ γράψαι μ[ή]-
τε εἰπεῖν, μήτε εἰσαγγεῖλα[ι μῆ]-
τε ἀναγράψαι κατὰ τῶν ἐν το[ῖς]
ὄρκοις ἀναγεγραμμένων [? vv.]
τὸν δὲ πράξαντά τι κατὰ τούτ[ων]
ἐξώλη εἶναι, καὶ αὐτόν, καὶ γε[νε]-
άν, καὶ ἔνοχον εἶναι θανάτῳ, καὶ [εὐ]-
θύνεσθαι ὑπὸ τοῦ βουλομέν[ου]
καὶ κατὰ τὰς κοινὰς συνθήκ[ας]
ἀγαθὰ δὲ ἀλλήλοις ὅσα ἂν δ[υ]-
νατὸν ἢ συνπράξιν ἀπροφασί[σ]-
τως καὶ τὰ συνωμολογημένα τη[ρ]-
[ή]σειν vacat

To Zeus Philios, Concord, and Dea Roma; (dedicated by) the Peoples of Plarasa/Aphrodisias, of Kibyra, and of Tabae who have taken oaths over newly-burnt offerings and made blood-offerings for their natural alliance, eternal concord, and brotherhood with each other; and in order that they shall take no action in opposition either to the Romans or to each other and that no one shall draft, advocate, introduce a proposal, or record anything contrary to what has been written in the sworn agreements; and that anyone who does anything in contravention of these shall be utterly destroyed, himself and his family, liable to a capital penalty and open to prosecution by anyone who wishes and in accordance with their common agreements, and that they shall jointly promote each other's advantage in every possible way, unreservedly; and that they shall observe what has been agreed. *Vert. Reynolds*

Vertalingen van inscripties: 'Source books', Eagle website, zie handleiding 'Gedrukte en digitale hulpmiddelen' (Ufora)

- Vertaling?
- Wanneer?
- Waar?
- Bronnenkritiek!
- Relevantie voor eigen thema/onderzoek

- Moderne editie → RRC 508/3 = Crawford, M.H. *Roman Republican Coinage*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Wat zien we?
 - 2 dolken
 - *Pilleus*
 - “EID MAR” (*Eidibus Martiis*)
 - Portret van “BRUT IMP”
- Context en datum?
- Antieke verwijzingen? (zeldzaam)

Dio 47.25.3: “Brutus liet munten slaan met daarop zijn eigen afbeelding, een kap, en twee dolken. Samen met de inscriptie verwijzen deze symbolen naar de bevrijding van het vaderland door hem en Cassius.” (Βροῦτος μὲν ταῦτά τε ἔπρασεν, καὶ ἐς τὰ νομίσματα ἃ ἐκόπτετο εἰκόνα τε αὐτοῦ καὶ πιλίον ξιφίδια τε δύο ἐνετύπου, δηλῶν ἐκ τε τούτου καὶ διὰ τῶν γραμμάτων ὅτι τὴν πατρίδα μετὰ τοῦ Κασσίου ἠλευθερωκῶς εἶη)

Semester 1: Taken

D. Taak Vakliteratuur (na hoorcollege Historisch Debat)

- Drie recensies (book reviews) van boek uit bibliografie opzoeken in wetenschappelijke tijdschriften (zie JSTOR, Project MUSE, Persée, Bryn Mawr Classical Review...)
- Kritisch verslag schrijven van de reviews (max. drie pp. A4) – geeft jouw beredeneerde mening over de visie van de reviewers op het boek
- Inleveren **half december** – feedback in eerste les semester 2

Semester 1: Taken

Puntenverdeling

- Taken Semester 1: 40% (paper 50%, presentatie 10%)
 - Taak Probleemstelling
 - Taak Bronnenkritiek
 - Taak Hulpmiddelen en Bibliografie
 - Oefeningen PC-klas
 - Taak Vakliteratuur (kritisch verslag recensies)
- Mededeling punten voor de afzonderlijke taken: lettercode (A+ tot D)
- Feedback over het takenpakket van het eerste semester: begin februari

Semester 2: paper

- Uitdieping en toepassing van vaardigheden en inzichten verworven in Semester 1 in **eigen onderzoekspaper** (min. 5000, max. 6000 woorden, *exclusief* noten en bibliografie)
- Beantwoording **onderzoeksvraag** ontwikkeld in semester 1, op basis van analyse van **primaire bronnen** en in dialoog met relevante **vakliteratuur**
- Gebruik bronnen en vakliteratuur uit taken Semester 1, en voeg daar **minimaal 2 extra primaire bronnen** en, voor de vakliteratuur, **minimaal 2 extra boeken en 5 extra artikelen** aan toe
- Afzonderlijk, **individueel geschreven betoog**, voorzien van **inleiding, argumentatie, conclusie**, met correcte en consequent aangehouden **annotatie**, en **bibliografie** (zie stijlguides IHO)
- Beantwoording onderzoeksvraag vooral op basis **eigen bronnen-analyse**; de moderne vakliteratuur is ter aanvulling en kadering; idealiter treed je ook in debat met andere historici

LET OP!

- Een paper waarin **GEEN bronnen** – d.w.z. teksten of artefacten **uit de Oudheid** – worden geanalyseerd is een paper **ZONDER bronnenanalyse** en dus altijd onvoldoende!

Semester 2: Paper

- In het onderzoek voor en het schrijven van de paper komen alle vaardigheden aangeleerd in Semester 1 terug
- **Let op:** Zonder voldoende punten voor de paper (10/20) is het niet mogelijk om te slagen voor dit opleidingsonderdeel
- Papers worden in ieder geval als onvoldoende beoordeeld indien ze:
 - ...hergebruikte tekst uit de taken Bronnenkritiek en Vakliteratuur (kritische verslag recensies) bevatten (schrijf voor je paper een nieuwe analyse, op basis van verder onderzoek en voortschrijdend inzicht!);
 - ...geen analyse van primaire bronnen bevatten;
 - ...blijk geven van plagiaat (het zonder adequate verwijzing kopiëren van andermans stellingen en ideeën of van letterlijke passages –kan bovendien aanleiding zijn voor sanctie facultaire tuchtcommissie) –zie richtlijnen IHO

Semester 2: werkwijze paper en presentatie

- Lesbijeenkomst begin februari: feedback taken Semester 1, en verdere toelichting paper en presentatie
- Paper schrijf je onder supervisie begeleider: twee contactmomenten
- Eerste draft paper (tekst tot dan toe + aangevulde bibliografie en bronnen – voeg van extra bronnen scans/kopieën/screenshots toe) indienen eind februari → eerste contactmoment begin maart: feedback
- Tweede draft paper (tekst tot dan toe, inclusief verwerkte feedback + bibliografie) indienen eind maart – tweede contactmoment begin april: feedback
- Presentaties (10 min. p.p.) eind april en begin mei op basis zo volledig mogelijke werkversie paper, gevolgd door feedback
- **half mei:** indienen definitieve versie paper

Werkwijze bij vragen

- 1) Zie Handleiding op Ufora voor gedetailleerde uitleg bij alle opdrachten
- 2) Nog vragen? Aarzel niet:
 - Algemeen: Dr. Oppeneer (titularis)
 - Specifiek over de les: lesgever van je groep: prof. Zuiderhoek/dr. Oppeneer
 - Paper tweede semester: je persoonlijke begeleider
 - Voor emailadressen, zie slide 2
- **Tip 1**: vraag **tijdig** feedback/hulp om je op pad te brengen/houden!
- **Tip 2**: hou de kalender goed in het oog en **begin tijdig** aan de taken!

Vragen?

De Antieke Stad

Korte toelichting bij het thema

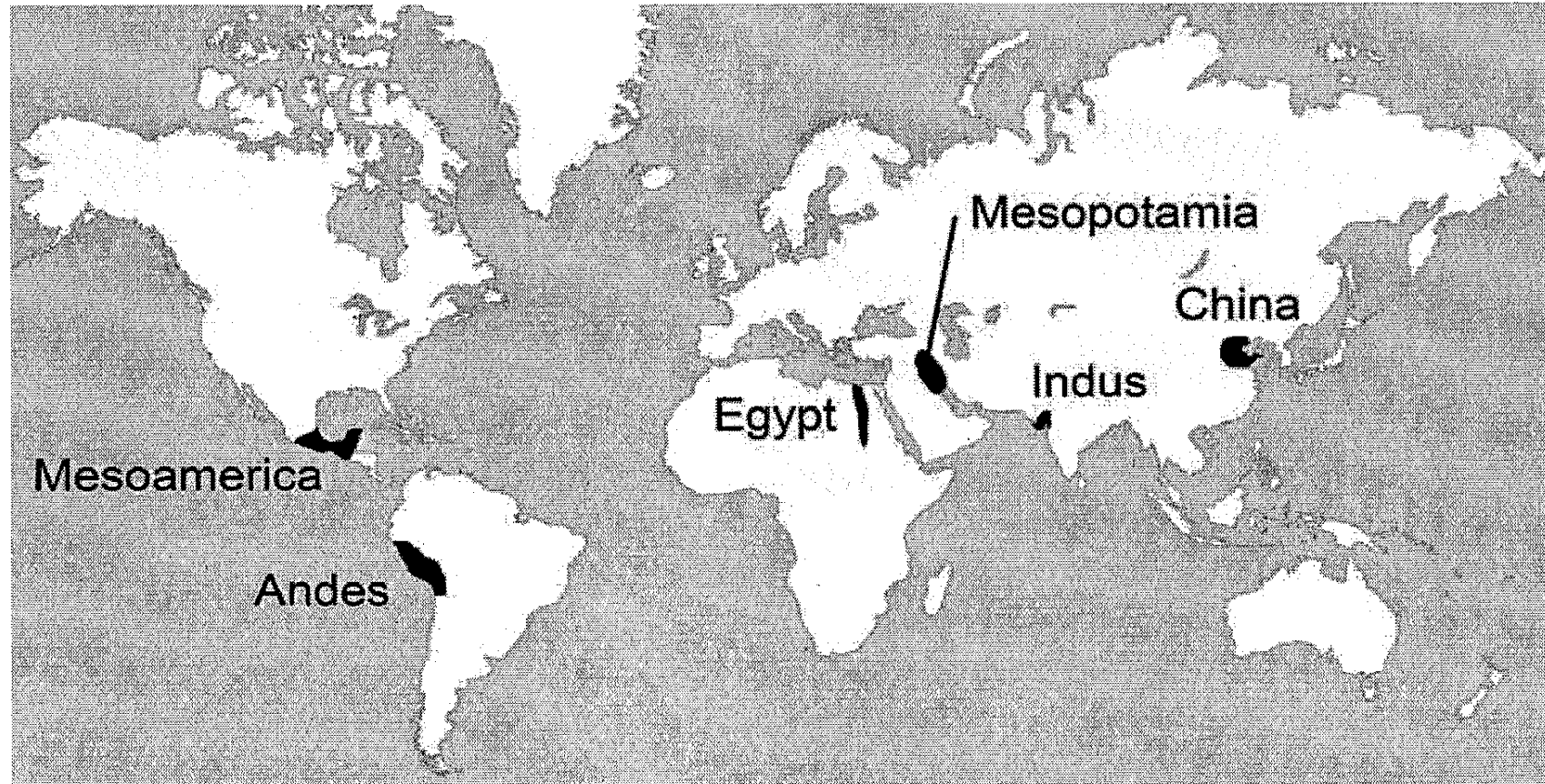
Een 'grand narrative'

- Middeleeuwse/Vroegmoderne Europese stad = bakermat van kapitalisme, industrialisering en moderniteit (Smith, Marx, Weber, Pirenne, ...)

'The cities became the seats and centers of the power of the triumphant bourgeoisie... With the appearance of the medieval city, a new Europe was born. Every sector of social and economic life was transformed. Sets of values, personal circumstances and relations, types of administration, education, production, and exchange, all underwent drastic transformation... The urban revolution of the eleventh and twelfth centuries paved the way for the Industrial Revolution...' - Carlo M. Cipolla, *Before the Industrial Revolution: European society and economy 1000-1700* (New York: Norton, 1994), 120-22.

- MAAR: de stad is een wereldhistorisch fenomeen

The urban revolution

* Michael E. Smith, "Gordon Childe and the Urban Revolution: A Historical Perspective on a Revolution in Urban Studies," *Town Planning Review* 80, nr. 1 (2009): 6.

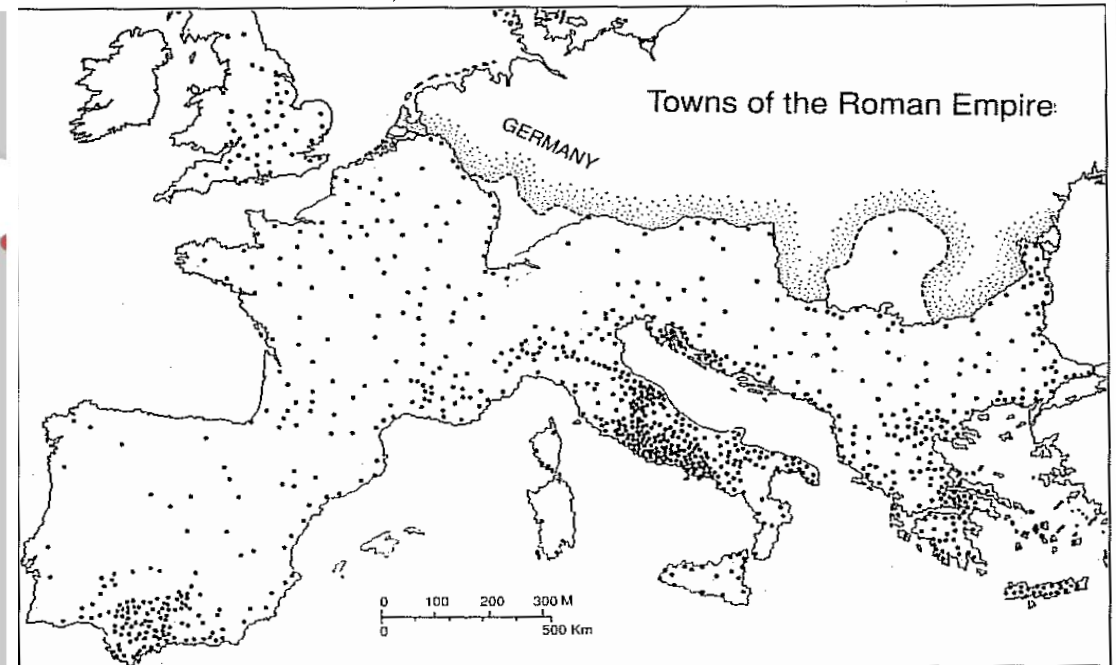
De Klassieke Oudheid: een wereld vol steden

De Griekse poleis, c. 800-300 v.C.

Mogens Herman Hansen en Thomas Heine Nielsen, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis* (Oxford: Oxford University Press, 2004).

Het Romeinse Rijk, c. 100 n.C.

Norman J. G. Pounds, "The Urbanization of the Classical World," *Annals of the Association of American Geographers* 59, nr. 1 (1969): 155.

Waarom geen kapitalisme en industriële revolutie in de oudheid?

Het 19^e/20^e-eeuwse antwoord: *verschillende vormen van stedelijkheid*

‘The Greek and Roman town-dweller was a possessor and exploiter of the land, even if he allowed the labour to be performed by slaves or tenants....*That* the inhabitants of medieval towns were not...Town and country [in the Medieval period] had separated in economic function...’

Karl Bücher, *Rise of the national economy [Die Entstehung der Volkswirtschaft]* (1906 [1893]), 370-71.

‘The economic surplus of the ancient city...always had its basis in the rents which the landed princes and noble clans derived from their estates...The ancient cities were always much more centres of consumption than production, whereas the opposite is true of medieval cities.’

Max Weber, *The agrarian sociology of ancient civilizations [Agrarverhältnisse im Altertum]* (Londen: Verso, 1988 [1909]), 48.

‘First, the Graeco-Roman world was more urbanised than any other society before the [early] modern era. Second, the city-state, the closely interlocked town-country unit, remained the basic module...The issue implicit in the notion of the consumer-city is whether and how far the economy and the power relations within the town rested on wealth generated by rents and taxes flowing to, and circulating among, town-dwellers...’

Moses I. Finley, “The ancient city from Fustel de Coulanges to Max Weber and beyond,” *Comparative Studies in Society and History* 19, nr. 3 (1977): 325-26.

Vanwaar dit verschil tussen Grieks-Romeinse steden en latere Europese steden?

‘[B]ecause the citizen-élite [in the Greco-Roman world] were not prepared, in sufficient numbers, to carry on those branches of the economy without which neither they nor their communities could live at the level to which they were accustomed [i.e. commerce, manufacture]. The élite possessed the resources and the political power, they could also command a large personnel. They lacked the will; that is to say, they were inhibited, as a group (whatever the responses of a minority), by over-riding values...[T]he strong drive to acquire wealth was not translated into a drive to create capital; stated differently, the prevailing mentality was acquisitive, not productive.’

Moses I. Finley, *The ancient economy* (Berkeley: University of California Press, 1973), 60, 144.

- M.a.w. Grieken en Romeinen hadden heel andere mentaliteit dan latere Europeanen. De antieke mens was *homo politicus* i.p.v. *homo economicus*.
- Veel kritiek op deze these, maar ook onderzoek dat in dezelfde lijn voortgaat

Huidige debatten over:

- Stad en staatsvorming;
- Stedelijke netwerken, en hun politieke en economische betekenis;
- Sociale groepen, standen, klassen en hun onderlinge verhoudingen;
- Politieke systemen: democratie, volksinvloed, ‘republicanisme’;
- Technologische ontwikkeling, innovatie;
- Ecologische impact verstedelijking;
- Migratie van en vooral naar de stad;
- Stedelijke (collectieve) identiteit;
- ...

Op de achtergrond steeds de vraag: “Hoe anders was de Grieks-Romeinse stad in vergelijking met latere Europese urbanisatie en met steden in andere premoderne culturen?”

Wat is een (antieke) stad?

- Verschillende benaderingen
- ***Bevolkingsaantallen:***
 - Maar, meeste antieke steden vrij klein naar moderne maatstaven: 5000-10.000 inwoners.
 - Steden van +100.000 inwoners uitzonderlijk
- Andere benaderingen: *juridische status* (burgerschap), *bevolkingsdichtheid*, *stedelijk landschap* (monumentale gebouwen), *centrale plaats* (economie), ...

Definitie stad moeilijk, vaak pragmatische oplossing in moderne vakliteratuur

‘[I]n this volume we have implicitly adopted a definition of the city as the following: a kind of physical site that is home to “urban activities”, with that site enjoying some (if not universal) consensus that the place in question was in fact a city or urban place *among the scholars who study that place and its cultural setting.*’

Glenn R. Storey, “Introduction: Urban Demography of the Past,” in *Urbanism in the preindustrial world*, ed. Glenn R. Storey (Tuscaloosa: The University of Alabama Press, 2006), 2.

‘[W]hat *was* a polis? The answer depends on whether the questioner wants to look at the Greek polis with the eyes of a modern historian or to find out what the Greeks themselves thought a polis was. I have chosen the second approach. What follows is, therefore, about the Greeks’ understanding of themselves...’

Mogens Herman Hansen, *Polis: An introduction to the ancient Greek city-state* (Oxford: Oxford University Press, 2006), 56.

- Antieke definities: de stad, dat zijn mensen (d.w.z. mannen, burgers)...

‘Mannen zijn voor de *polis* als een verdedigingsmuur’ (Alkaios fr. 112 Campbell, lyrische dichter, Mitylene, late 7^e eeuw v.C.)

‘Niet de huizen met hun mooie daken, noch de stenen van stevig gebouwde muren, noch de kanalen, noch de kades vormen de *polis*, maar mannen...’ (Alkaios fr. 28 Campbell)

‘Mannen maken de *polis*, en niet stadsmuren, of schepen zonder bemanning’ (de Atheense generaal Nikias tegen zijn troepen, te Sicilië, 414 v.C. - Thucydides 7.77)

- ...en gebouwen

‘Stel u dan voor, Atheners, dat het territorium (*chora*) en de bomen hun smeekbede tot u richten, dat de havens, kades en muren van de stad u om hulp smeken, ja zelfs ook de tempels en heiligdommen’ (Lycurgus, *Tegen Leokrates* 150. Atheens redenaar, c. 338/7 v.C. rechtbankspeech tegen pleger van hoogverraad)

‘Van Chaeroneia is het twintig stadia naar Panopeus, een stad (*polis*) van de Phociërs, als men inderdaad de term ‘polis’ kan gebruiken voor plaatsen waar geen overheidsgebouwen zijn, waar geen gymnasium is, geen theater, geen agora, geen water dat naar een fontein geleid wordt (aquaduct)...’ (Pausanias *Beschrijving van Griekenland* 10.4.1. Grieks geograaf uit de Keizertijd, ca. 160 n.C.)

‘They now started to climb the hill which loomed large over the city and looked down over the citadel opposite. Aeneas was amazed at the massive structures, where once there had been simply huts; he was amazed at the gates, the din of activity and the paved streets. The Tyrians were hurrying about busily, some tracing a line for the walls and manhandling stones (...) others choosing a best site for a building. They were establishing their laws and selecting their magistrates and respected senate...’

Vergilius *Aeneis* 1.419-29 (vert. Edmondson).

Zij [de inwoners van Orcistus] stellen dat hun dorp (*vicus*) in vroegere tijden floreerde als een stad, dat het elk jaar versierd werd met de symbolen van magistraten (*fasces*), dat het beroemd was om z’n raadsleden, en gevuld was met een burgerbevolking (...) er wordt gesteld dat water er ruimschoots voorradig is, dat er publieke en private baden zijn, een forum versierd met standbeelden van voormalige keizers, en een inwonertal zo groot dat de zetels die er zijn (in het theater) snel gevuld zijn...

Keizer Constantijn de Grote, brief m.b.t. Orcistus, 325 n.C. (*CIL* III, 7000)

‘Justinian ... conceived the desire to transform this place forthwith into a city which should be made strong by a wall and distinguished by other constructions as worthy to be counted a prosperous and impressive city; and the purpose of the emperor has been realized. For the wall and the city have been brought to completion, and the condition of the territory is being suddenly changed. The country-dwellers have thrown aside the plough and lead the existence of a community, no longer going the round of country tasks but living a city life. They pass their days in the market place and hold assemblies to deliberate on questions which concern them; and they traffic with one another, and conduct all the other affairs which pertain to the dignity of a city.’ - Procopius *De Aedificiis* 6.6.13-16, zesde eeuw n.C. (vert. S. Mitchell).

In bronnenmateriaal van 7e eeuw v.C. tot 6e n.C. stad (*polis/civitas*) steeds gedefinieerd aan de hand van twee centrale elementen:

1. Aanwezigheid van een politieke gemeenschap, een gemeenschap van (volwassen mannelijke) burgers
2. Een specifieke set monumentale publieke gebouwen en collectieve voorzieningen.

Epiloog: De stad als hoeksteen van de Griekse- Romeinse beschaving

- Aristoteles: de mens is een *zoon politikon*: geen ‘politiek dier’, maar een wezen wiens *telos* (doel, natuurlijke functie) het is om in een *polis* te leven. Alleen daar is het (moreel) goede leven mogelijk.
- ‘The secret of government without bureaucracy was the Roman system of cities which were self-governing and could provide for the needs of empire.’ – Peter Garnsey en Richard Saller, *The Roman empire: Economy, society and culture* (Berkeley: University of California Press, 1987), 26.

De stad als metafoor:

...just as those in communities consisting of one city (*polis*) appoint the magistrates to protect and care for the governed, so you (the Roman emperor), who conduct public business in the whole civilized world (*oikoumene*, i.e. the *imperium Romanum*) exactly as if it were one city (*polis*), appoint the governors, as is natural after elections, to protect and care for the governed, not to be slave masters over them... Aelius Aristides, *Roman Oration 36*, 2e eeuw n.C.
–vert. Oliver.

Van de aardse *poleis/civitates* naar de hemelse stad – Augustinus, *De civitate Dei* (426 n.C.).

Tot slot...

- Volgende week: Hoorcollege: Gedrukte en digitale hulpmiddelen
- Let op: Vergeet je niet in te tekenen op de onderwerpenlijst!
- Vragen?

